

MEVLÂNÂ'YA GÖRE VARLIK VE İNSAN HAYATI KAVRAMI II*

Rahman MOSHTAGH MEHR**
Çev. Kadir TURGUT***

Özet

Varlık ve hayat kavramı, görenin ufkuyla doğrudan irtibatlıdır. Görme ufku geniş olanın varlık ve hayattan anladığı da o kadar geniş ve yüce olacaktır. Sıradan insanların anladığının aksine, Mevlânâ'ya göre varlık bu hissedilen dünyadan ibaret değildir. Bilakis gerçek varlık Mevlânâ'nın "adem" dediği 'gayb âlemi' ve 'mutlak varlık'tır. Gayb âlemi varlık ve hayatın, bütün güzellik ve manevi zevklerin kaynağıdır. İnsanın, dünya hayatından önce bir ruhani hayatı vardı. Dünya hayatında da bütün gayreti o ruhani hayata geri dönebilmek içindir. Hayat kavramı da varlık kavramına bağlı olarak genişlemektedir. Mevlânâ'ya göre insan hayatı, bu dünyadan önce gaybda başlamış, dünyadan sonra da aynı şekilde gaybda devam edecektir. Bu nedenle ölüm, hayatın son noktası değil, bilakis yeni bir doğuş ve yeni bir başlangıçtır. Kıyamet de insan hayatının devamının nasıl olacağını belirleyecektir.

Allah, varlık ve hayattan tamamen ayrı olmayan gizli bir hakikattir ve görünen varlıklar onun varlığının bir yansıması ve iradesinin gereğidir.

İnsan da denizden ayrı kalan bir damla gibi Allah'tan uzakta kendini yalnız ve garip hissetmekte, tekrar kendi ilahi aslına dönmeyi arzulamaktadır. Bu nedenle onun Allah'la irtibatı korku ve ümitle yapılan kullukla değil, sevgi ve ibadettir.

Anahtar Kelimeler: Varlık, Hayat, Mevlânâ, İnsan, Allah

* "مفهوم هستی و حیات آدمی از دیدگاه مولوی", Armağân-i Behâristân c. 1 (Nâme-i Meânî), Tahran, Kitâbhâne-i Meclis, 1383, s. 531-574. Bu makale yazarın katkılarıyla çevrilmiş ve birinci bölümü daha önce yayınlanmıştır (Şarkiyat Mecmuası, sayı XVI, s. 137-161).

** Prof. Dr., Azarbaycan Terbiyet Moellim Üniversitesi, İran.

*** Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı ABD.(kadirurgut@gmail.com)

Abstract

The perception of existence and life is directly related to the observer's horizons. One who has broader horizons will have a broader and more elevated perception of existence and life. In contrast to the perception of ordinary people, according to Mevlânâ, existence is not limited to the physical world. Real existence is the 'other world' or the 'absolute existence' named "adem" by Mevlânâ. The Other World is the source of life and existence as well as all grace and spiritual pleasures. Man had a spiritual life prior to material life. All his striving in the material world is for returning to that spiritual life. The perception of life is also broadened in line with the perception of existence. According to Mevlânâ, human life began in the other world before this world and it will likewise continue in there after this world. Because of this, death is a rebirth and a new start rather than the end point of life. Endtime, in turn, is the determinant of human life's future condition.

God is a concealed reality that is not at all separate from life and existence and all physical entities are a reflection of His existence and the consequence of His authority.

Human being, like a drop of water separated from the sea, feels lonely and desolate and wishes to return to his divine self. For this reason, his relation with God is one of love and worship rather than one of submission with expectation and fear.

Keywords: Existence, Life, Mevlânâ, human, God

Giriş

Geçmiş yüzyıllara ait İslami devir İran'ının geniş ve gelişmeye açık kültüründen kalan manevi eserler arasında ince nükteler, ilginç düşünceler, orijinal hayaller, tasavvufi incelemeler ve tecrübeler içermesi bakımından Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Dîvân'ı ile yarışacak pek az eser bulunur.

Mesnevî, Mevlânâ'dan önceki asrın felsefe, kelam, fıkıh, hadis, tefsir ve özellikle tasavvuf eserlerinde ele alınan önemli meseleleri içermektedir. Ayrıca muhatabı için yepyeni olan yahut daha öncekinden başka bir bakış açısıyla işlenen konuları içermektedir.

Bu bakımdan Mesnevî ve Dîvân-ı Kebir bambaşka bir eserdir. Okuyucunun tasavvurunun aksine, Mevlânâ'nın gazelleri, musiki, vezin, estetik unsurlar, duy-

gusallığı artıran olağanüstü duygular ve coşkuyla birlikte içerik olarak da oldukça zengin ve çeşitlidir. Öyle ki bu konuların fihristini hazırlamak Mevlânâ araştırmaları alanında başlı başına ve gerekli bir iştir.

Bu iki eserde işlenen çeşitli konulardan en önemli ve esaslılarından biri de ‘varlık’ ve ‘hayat’ kavramı ile bunların insanların gözündeki türlü türlü algılarıdır. Mevlânâ’nın ‘varlık’ ve ‘hayatın hakikati’ hakkındaki algısı ve izahı o kadar ilginç ve şaşırtıcıdır ki araştırmacıda araştırma ve merakı mecal bırakmıyor, onu, tasavvufi idrak ve tecrübelerine dair hislerini hissedip ortak olmaya çağırıyor.

Biz bu araştırmamızda bir makale çapında Mesnevî ve Dîvân-ı Kebîr’den alınan örneklerle Mevlânâ’nın ‘varlık’ ve ‘hayat’ hakkındaki kanaatlerini açıklamaya çalışacağız.

III. Hayat

Hayat kavramı, varlık kavramı sayesinde şekillenmektedir. Varlık kavramı ne kadar genişse hayat telakkisi de o kadar geniş olacaktır. Zira hayat varlığın kalbinden çıkmakta ve orada sürmektedir.

Mevlana’nın çizdiği varlık âlemi tasviri, duyularla hissedilemeyecek kadar geniştir. Daha da önemlisi, bu varlığın merkezi ve kaynağı da maddi dünya değil, bilakis hissedilen ve hayal edilen âlemden daha geniş ve doyurucu olan “gaybenginliği”dir.¹

1

که در او بی حرف می‌رویید کلام	ای خدا جان را تو بنما آن مقام
سوی عرصهٔ دور بچنای عدم	تا که سازد جان پاک از سر قدم
وین خیال و هست یابد زونوا	عرصه‌ای بس با گشاد و با فضا
زان سبب باشد خیال، اسباب غم	تنگتر آمد خیالات از عدم
زان شود در وی قمرها چون هلال	باز هستی تنگتر بود از خیال
تنگتر آمد که زندانی است تنگ	باز هستی جهان حس و رنگ
حاجب «ترکیب» حسها می‌کشد	علت تنگی است ترکیب و عدد
گر «یکی» خواهی، بدان حاجب بران	زان سوی حس، عالم توحیددان

Ey Allahım, cana sözsüz konuşulan makamı göster

Ta ki can başından ayak yapıp gaybın enginliğine doğru yola koyulsun

Orası o kadar geniş bir alan ki bu varlık ve hayal ondan neşv ü nema buluyor

Hayaller gaybdan dardır; bundan dolayı hayaller; üzüntüye sebep olur

Varlık da hayalden dardır; bundan dolayı varlıkta aylar hilal gibi incelir

His ve suret dünyası daracak bir zindan gibi, daha da dardır

Sayı ve terkiib darlık nedenidir; bizi terkibe doğru çeken de hislerdir

Hissin ötesi tevhid âlemidir; Bir'i istiyorsan o tarafa doğru git

Mesnevi 1/3092.

Allah, varlık dairesinin merkezi, hayatın başlangıcı, varlığın akışına yön ve güç verendir. Hissedilen âlem, Hakk'ın yaratıcılığının ve iradesinin yansıması, cemal ve celalinin tecelli yeridir. Ruhtan bir parça ve ilahi hayat denizinden bir damla olan can, maddi hayat şekillenmeden ve cisim kalıbına girmeden önce nefis endişesinden azade olarak ruhani seyir halinde ve Hakk'ın sonsuz lütuf ve inayetine nail idi.

İlahi irade ve hikmet, canın bir süre için aslından ve Hakk Teâlâ'dan uzak kalmasını uygun buldu. Mevlana'nın eserlerinde yaratılış ve ruhun bu dünyaya inişi felsefesi hakkında derin ve ayrıntılı bahisler yoktur. Elbette Mevlana'nın dünyanın yaratılışı ve canın dünyaya inişinde gizli faydalar olduğundan şüphesi yoktu; tıpkı "varlığın faydası" ve "can kuşunun hapsedilmesinin sırrı"nın soranın sorusunda fayda olduğu gibi.² Mevlana, "Allah'ın yarattığı kulu olan insan küçük bir şeyi bile hikmetsiz yapmadığına göre, yaratıcısının, rabbinin böyle önem verdiği bir şeyi bir hikmete mebni olmadan yaratmış olabileceği mümkün müdür?"³ diyor. Mevlana'nın eserlerinde bu genel cevap yanında daha detaylı cevaplar da

[Makalede Mesnevi'den alıntıların gösterilmesi için "Mesnevi" ibaresinden sonra cilt numarası ve taksim işaretinden sonra beyit numarası, Divan-ı Kebir'den alıntılar için "Divan" ibaresinden sonra cilt numarası ve taksim işaretinden sonra beyit numarası gelmektedir. Eğer Divan-ı Kebir'den alınan bir gazelin birçok beyti ise, yer gösterilirken sırasıyla cilt numarası, taksim işareti, "Gazel" ibaresi ve gazel numarası verilmektedir.

C.N.]

بی غرض نبود به گردش این جهان

Bu dünyanın dönüşü sebepsiz değildir.

Mesnevi 1/2800.

3

در سؤالت فایده هست ای عنود

پس جهان بی فایده آخر چراست؟

Varlığın ne faydası var diye soruyorsun, kendi sorunda bir fayda var ey inatçı

Senin sorunda çok faydalar varken, dünya niye faydasız olsun?

Mesnevi 2/1068-69.

گر تو گوئی فایده هستی چه بود

ور سؤالت را بسی فایده‌هاست

حبس آن صافی در این جای کدر؟

معنی را بند حرفی می‌کني

بند حرفی کرده‌ای تو باد را

تو که خود از فایده در پرده‌ای

چون نیند آنچه ما را دیده شد

گفت: یا عمر چه حکمت بود و سر

گفت: تو بخی شگرفی می‌کني

حبس کردی معنی آزاد را

از برای فایده این کرده‌ای

آن که از وی فایده زایده شد

Dedi ki Ey Ömer, bu tertemiz canı bu bulanık bedende hapsedmenin hikmeti sırrı nedir?

Dedi ki, çok ilginç bir şeyden bahsediyorsun, manaları sözlere esir ediyorsun.

Rüzgârı sözlerle bağlar gibi özgür anlamı esir ettin,

Sen kendi faydandan habersizken bir fayda için yaptın bunu

Nasıl olur da bize görünen faydalar, onları yaratana görünmez?

Mesnevi 1/1515 ve devamı.

bulunabilir. Şöyle ki can, yetenek ve becerilerini ancak maddi aleme inmek ve topraktan bedene hapsolmekle ortaya koyabilmektedir; peygamberlerin gönderilmesinin sırrı da bunda gizlidir.⁴

همچو طعم روغن اندر طعم دوع	جوهر صدقت خفي شد در دوع
راست آن جان رآني بود	آن دروغت اين تن فاني بود
روغن جان اندر او فاني ولاش	سالها اين دوع تن پيدا و فاش
دوع را در خمره جنبانندهاي	تا فرستد حق رسولي بندهاي
تا بدانم من که پنهان بود من	تا بجناباند به هنجار و به فن
وان که فاني مي نمايد، اصل اوست	آن که هستت مي نمايد، هست پوست

Doğruluk cevherin yalanda gizlendi, ayrandaki yağ gibi
Yalanın fani cesettir, doğrun da ilahi olan canındır
Yıllarca bu ceset ayrı görünürdü, can yağı onda gizli kalmıştı
Hak bir peygamber, bir yayık yayan gönderinceye kadar

4

جنس را با جنس خود کرده قرین
برگزیند يك يك از يكديگرش
نيك و بد در همدگر آمیختند
تاگزید اين دانگها را بر طبق
كس ندانستی که ما نيك و بنم
گفت ای غش، دورشو، صافی بیا

طبلهها در پیش عطاران بین
... گر در آمیزند عود و شکرش
طبلهها بشکست و جانها ریختند
حق فرستاد انبیا را با ورق
پیش از این ما امت واحد بنم
... تا بر آمد آفتاب انبیا

Attarın önündeki kutulara bak, her bir türlü şeyi kendi türünün yanına koymuş

Ödle şekeri karıştırırlarsa da tek tek ayırlar birbirinden

Kutular kırıldı, canlar döküldü, iyiler kötüler birbirine karıştı

Hak peygamberleri kitapla göndermiştir ki dökülenlerin değerlerini bir tabakta toplasınlar

Bundan önce biz tek bir ümmettik, iyi kötü olduğumuzu kimse bilmezdi

Peygamberler güneşi gelince "Ey kötü uzak dur, ey iyi sen gel" dedi

Mesnevi 2/280.

Mevlânâ bundan başka canın dünyaya inişi hakkında gönle hitap eden deliller de getirmektedir.

می شودم دوش آه سرد تو
ره دهم بنمایم راه گذار
برسر گنج وصالم پا نمی
هست بر اندازه رنج سفر
کز غویی رنج و محنتها بوی

چاره می جوید بی من درد تو
من توام هم که بی این انتظار
تا از این گرداب دوران واهی
لیک شیرینی و لذات مقر
آن که از شهرو ز خویشان برجوی

Senin derdin benden derman istiyor, dün gece âhını içtirim

Böyle beklemeden de sana yol gösterip derdine derman verebilirim

Ta ki bu dünya girdabından kurtulasın, bana kavuşma nimetine erişesin

Ancak ikametini tadı lezzeti, seferin sıkıntısı ölçüsündedir

Garip kalıp sıkıntılar çektiğinde memleketinin, yakınlarının kıymetini bilirsin

Mesnevi 3/4154.

Bilgisiyle usulünce yaysın da bende bir ben gizli olduğunu bileyim diye
Sana var görünen kabuktur, yok görünense asıldır
(Mesnevi 4/3030 ve devamı)

1. Ruhun inişinden önceki hayat

İnsan hayatı, Mevlana'nın anlattığı gibi, yeryüzüne doğmadan önce bir başka dünyadaydı ve bu ömrü geçirdikten sonra da yeniden asıl yerine dönecek, hayatını farklı akışta devam ettirecektir.

Canın hayatının gaybi kaynağından bahsetmiştik. Mevlana canı, dünya tuzağına düşmüş ilahi kuş ve sedefte mahpus kalmış şahane inci saymaktadır.⁵ Bu dünyadaki hayatı da aslına dönmek arzusu ve çabasından başka bir şey değildir. Ancak bu dünya her ne kadar can için gurbet ve zindan sayılsa da, gayb alametlerinden, sevgilinin cemalinin işaretlerinden tamamen de yoksun değildir. Bu nedenle Mevlana'nın şiiirinde ve düşüncesinde dünya, iki farklı yere sahiptir: kötülünen ve övülen. Kötülüneşi, ilahi canın zindanı olması, övülüşü gayb aynası ve Hakk'ın ayet ve sıfatlarınının mazharı olması sebebiyledir.

2. Bu dünya hayatı

Dünya hayatı, insan ruhunun ebedi hayatında geçici bir aşamadır. Gaybi olan can, maddeye katıldıktan sonra ona alışır, onunla meşgul olur ve semavi aslını unutursa bu dünya onun için bir zindana dönecek, kemali aramaya, yetenek ve becerilerini sergilemeye mecali kalmayacaktır. Şu halde ayaklarından maddi şeylere olan bağı koparıp, kendini bu kendi yaptığı zindandan kurtarmaktan başka çıkış yolu yoktur. Mevlana'nın şiiirlerinde yerilen dünya, cismani lezzet tuzağına dalmış olmaktan kaynaklanan gaffettir.

چيست دنيا از خدا غافل بُدن ني قماش و نقره و ميزان و زن

5

بازم رهان، بازم رهان، کاینجا به زنجار آمدم
دامش ندیدم ناگهان در وی گرفتار آمدم
آخر صدف من نیستم، من در شهوار آمدم

آتجا روم، آتجا روم، بالا بُدم، بالا روم
من مرغ لاهوتی بُدم، دیدی که ناسوتی شدم؟
من نور پاکم ای پسر نه ممشت خاکم مختصر

Oraya gideyim, oraya gideyim, yukarıdaydım, yukarıya döneyim; bırak beni, ben buraya bir an sığınmak için gelmişim, bırak beni gideyim

Ben bir ilahi bir kuştum, gördün mü nasıl insan alemine düştüm, tuzağa göremedim, birden yakalandım

Ben tertemiz bir nurum yavrurum, bir avuç toprak değilim; ben sedef değil miyim, şahane bir inciym ben.

Divân 3/1390.

Dünya nedir? Allah'tan gafil olmaktır, kumaş, gümüş, terazi ve kadın değil!
(Mesnevi 1/982)

Dünyanın eksikliği, çirkinliği, geçiciliği, darlığı, kötülüğü, aldatıcılığı; kemal, güzellik, ebedilik, genişlik, iyilik ve hakikatle karşılaştırıldığında anlaşılır. Mevlana çoğunlukla dünyanın alçaklığını gösterip muhatabını dünyayı terk etmeye ve kemali aramaya çağırarak için bu mukayeseyi yapmaktadır.⁶

Mevlana'nın dünya hayatına gerçek bakışı, dünyadan, Hakk'ın sonsuz cemâl aynası olarak bahsettiği şiirlerinde görülebilir. Dünyaya bu bakış açısı, Allah sevgisine dayanan dünya görüşüyle daha uygundur; onun coşkulu, neşeli hayatı da bu bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Hissedilen dünya, engin gayb alemleriyle karşılaştırıldığında elbette daracık bir zindan ve kapkaranlık bir kuyu hükmündedir. Ancak zindanda Yusuf gibi güzel biri ile bulun ve içindeki suya bir ay parçasının yüzünün yansıdığı kuyuda olan biri için mahpus olmak nedir ki.⁷

6 Mevlânâ'nın dünya yergisine bir örnek:

هر کجا باشند جوق مرغ کور تا فزاید کوری از شورابه‌ها اهل دنیا زان سبب اعمی دل اند	بر تو جمع آیندای سیلاب شور زانکه آب شور افزاید اعمی شارب شورابه آب و گل اند
--	---

Nerede kör kuş sürüsü olursa, ey bulanık su senin başına toplanır

Bulanık sularla körlükleri artsın diye, zira bulanık su körlüğü artırır

Dünya halkının bu dünyanın bulanık suyunu içtikleri için gönlü kör olmuştur

Mesnevi 5/813.

همچین دنیا اگر چه خوش شکفت کون می‌گوید بیا من خوش بی ام ای ز خوبی بهاران لب گران	بانگ زد هم بی وفای خویش گفت وان فسادش گفته: زو من لاشی ام بنگر آن سردی و زردی خیزان
--	---

Aynı şekilde dünya güzelce çiçek açmışsa da aynı zamanda vefasızlığını haykırıyor

Dünyanın oluş kısmı ben uğurluyum bana gel der, bozuluş kısmı ise der ki git ben bir şey değilim

Ey baharın güzelliklerine hayran kalan, bir de güzün soğuşuna, solgunluğuna bak

Mesnevi 4/1593 ve sonrası.

کابلی جادو، این دنیاست، کو زان نی، دنیات را سحاره خواند	کرد مردان را اسیر رنگ و بو کو به افسون خلق را در چه نشاند
--	--

O Kabilli büyücü bu dünyadır; insanları görünüşlere esir etmiştir

Bundan ötürü Peygamber dünyaya büyücü demiştir; zira efsunla halkı kuyuya düşürür

Mesnevi 4/3190.

Ayrıca bkz. Mesnevi 1/2241; 3/1729; 4/3654; 5/1037, 2551; 6/36.

7

حس از کجا، من از کجا؟ مال که را دزدیده‌ام؟ زیرا برون از دیده‌ها منزلگهی بگردیدم بی دام و بی گیرنده‌ای، اندر قفص خیزیدم بهر رضای یوسفان در چاه آرامیدم	من از برای مصلحت در حس دنیا مانده‌ام ... در دیده من اندر آن وز چشم من بنگر مرا من طرفه مرغم کز چمن با اشتیهای خویشتم زیرا قفص با دوستان خوش‌تر زباغ و بوستان
--	---

Bir fayda için bu dünyada kalmışım, yoksa niye hapse gireyim, kimin malını çalmışım

چو مرا به سوي زندان بکشيد تن ز بالا
 به میان حبس ناگه، قمری مرا قرین شد
 ز مقربان حضرت بشدم غریب و تنها
 که فکند در دماغم هوسش هزار سودا
 چه روم؟ چه روی آرم به برون و یار اینجا؟
 همه کس خلاص جوید ز بلا و حبس، من نی
 چو بود حریف یوسف، نرمد کسی چو دارد
 به میان حبس، بستان و که خاصه یوسف ما

Beden beni yücelerden zindana doğru çektiğinde, Allah'ın dergahının yakınlarından ayrı ve yalnız kaldım

Hapis sırasında bana bir ay yaklaştı, onun aşkı başımda bin sevda açtı

Herkes beladan, hapisten kurtulmak ister, ben istemem. Nereye gideyim? Yar buradayken dışarı nasıl çıkayım?

Yusuf'a, özellikle de bizim Yusuf'umuza yoldaş olanın hapiste bağları var demektir, böyle hapisten niye kaçınsın

(Divan 1/Gazel 164)

Yüreğinde sevdiğinin hayalini taşıyan ve her şeyde onun izini görüp onu hatırlayan aşık için dünyanın her yeri cennet gibi güzel ve ferahtır.⁸ Kara toprağın binlerce renge büründüğü ve ilahi huzurun bütün dağları kapladığı baharda, sanki Allah her tarafa tecelli etmiş, güle, nesrine, çekicilik ve letafet bağışlamıştır.⁹ Bu

*Gel gir gözüme, benim gözümden bana bak, ben gözlerin gördüğü yerin dışında bulunurum
 Ben acayip bir kuşum, kendi arzumla kırlardan kafese tuzaksız, avcısız gelip kapanmışım
 Zira kafes dostlarla birlikte bağ bahçeden daha güzeldir, Yusuf'ların hatırı için kuyuya yerleşmişim*
 Divan 3/13724.

8

تا نقش تو در سینة ما خانه نشین شد
 بالا همه باغ آمد و پستی همگی گنج
 هر جا که نشینیم چو فردوس برین شد
 آخر تو چه چیزی که جنان از تو چنین شد؟

Senin suretin göğsümüze yerleştiğinden beri nereye otursam orası cennete döner

Yukarısı hep bağlık bahçelik oldu, aşağısı hep hazine. Sen nasıl bir şeysin ki sayende her yer böyle cennete döndü?

Divan 2/644.

9

ای رشک ماد و مشتری، با ما و پنهان چون پری
 هر جا روی تو بامنی ای هر دو چشم و روشنی
 عالم چو کود طور دان، ما همچو موسی طالبان
 یک پاره اخضر می شود، یک پاره عبهر می شود
 ای طالب دیدار او بنگر در این کهسار او
 خوش خوش کشام می بری، آخر نگویی تا کجا؟
 خواهی سوی مستیم کش، خواهی ببر سوی فنا
 هر دم تجلی می رسد، بر می شکافد کود را
 یک پاره گوهر می شود، یک پاره، لعل و کهریا
 ای که چه باده خوردای ما مست گشتیم از صدا

Ey Ayn Ülkerin kaskandıği güzel, bizimlesin fakat peri gibi gizlisin, yavaş yavaş beni çekip götürüyorsun, nereye kadar olduğü söylemeyecek misin?

yüzden aşık her tarafta onu görmekte, her çiçekte onun koklamakta, her kadehte onun şarabını içmekte, sema edip dönerek şöyle demektedir.

شاه گشادهست رو، دیده شه بین که راست؟ باده گلگون شه بر گل و نسرين که راست؟
از اثر روی شه هر نفسي شاهدهی سر کشد از لامکان گوید کابین که راست؟
ای بس مرغان آب بر لب دریای عشق سینة صیاد کو؟ دیده شاهین که راست؟

Şah yüzünü açtı, kimde Şah'ı gören göz var? Kim Şah'ın şarabını gülle nesrinle bulur, onunla sarhoş olur

Şahın eseri olarak her an bir güzel lâmekândan başını uzatıp “var mı mihrimi verip beni alan” der

Aşk denizinin sahilinde ne çok su kuşu var, avcı yüreği, şahin gözü kimde var?

(Divan 1/Gazel 461)

Yeşil servi, onun boyunu anlatır, ayın ışıltısı onun renginin yüzünü hatırlatır. Gülün gülümsemesi, onun gülümsemesinin yansımasıdır.¹⁰

ای نوهار خندان از لامکان رسیدی چیزی به یار مانی، از یار ما چه دیدی
خندان و تازه رویی، سرسبز و مشک بویی هم رنگ یارمایی، یا رنگ از او خریدی

*Her nereye gidersen benimlesin, ey her iki gözüm, hem de ışığım, ister sarhoşluğa götür beni, ister yokluğa Âlem Tur dağı gibi, biz talipler de Musa gibiyiz, her an bir tecelli olur ve dağ yarılar
Bir parçası yeşillik, bir parçası nergis, bir parçası inci, bir parçası lal ve kehribar olur
Ey O'nun cemalini görmek isteyen, O'nun dağlarına bak. Ey dağ, nasıl bir içki içtin ki yankıladığın sesle sarhoş olduk*

Divan 1/14

10

وز ماه مرا رنگ و سیمای تو می آید
می مژده دهد یعنی فردای تو می آید
زیرا که از آن خنده رعنائی تو می آید

از سرو مرا بوی بالای تو می آید
... هر نور که آید او، از نور تو زایداو
گل خواجه سوسن شد، آرایش گلشن شد

Sevriden senin yüceliğinin kokusu geliyor, aydan senin simanın rengi görülüyor

Her görünen nur, senin nurundan doğar, senin yarınının geldiğini müjdeler

Gül süsenin efendisi oldu, gülşenin süsü oldu, zira bundan, senin güzel gülüşün görülüyor

Divan 2/620.

Ey gülen bahar, lâmekândan geldin yetiştin. Sen az çok yârimize benziyorsun, ne gördün ondan?

Güler yüzü, tazesin, yemyeşil ve hoş kokulusun. Yârimizle aynı renktesin, ondan mı satın aldın rengini?

(Divan 6/ Gazel 2936)

Sevgilinin güzelliğinin sarhoş edici yudumlarıyla dolu böyle bir ortamda yaşamak¹¹ ve zindanın insanın nefesini tıkayan küflenmiş havasını solumak, manevi canın maddi gurbette kalışını anlatan iki farklı yorumdur. Ve bu fark, canın, dünyayı müstakil, Allah'tan apayrı olarak sayması yahut yolun sonunda varılacak sevgilinin resimleriyle dolu bir konak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu resimler yola devam edip sevgiliye kavuşmaya teşvik etmektedir.

Renk ve koku dünyasını böyle telakki etmek, hayatı, âşık olan sufünün gözünde tatlı ve çekici göstermekte ve dünyadan kaçışını bir tür bağıllığa dönüştürmektedir. O, Allah'ı ulaşılmaz öte yerlerde değil, gönül evinde ve dünyada görebileceğini anlamıştır. Eğer iç huzurunun gerektirdiği farklı bir bakışla bakabilirse, Allah'ı her yerde, kendi içinde ve dışında görebilecek ve yer, gök, bütün varlıklar onun için kutsal ve yüce olacaklardır.¹²

Bu cihanın arzu edilebilmesi Allah'ın varlığını hissetmekle mümkündür. O'nunla her şey sevimli ve çekici, O'nsuz en güzel ve sevimli şeyler iticidir.¹³

11

زیرا که زینش و پس میهای تو می آید

زیر فلک اطلس، هشیار نماد کس

Atlas felek altında akıllı kalan kimse yok, zira her yandan senin içkilerin gelmektedir
Divan 2/620.

12

از می و شاهد که در این پست نیست؟

چیست در آن مجلس بالای چرخ

Feleğin yukarıdaki meclisinde içki ve güzel adına bu aşağıda olmayan ne var?

Divan 1/Gazel 513.

13

زانکه تو آفتابی و بی تو بود فسردها

با تو حیات و زندگی، بی تو فنا و مردنا

Hayat seninledir, sensizlik yokluk ve ölümdür, zira sen güneşsin, sensiz her şey solmaktadır
Divan 1/49.

چو تو پیدا شوی بر من مسلمام به جان تو
و گر يك دم زدم بی تو، پشیمانم به جان تو
و گر بی تو به گلزارم، به زندانم به جان تو

چو تو پنهان شوی از من، همه تاریکی و کفرم
گر آبی خوردم از کوزه، خیال تو در آن دیدم
اگر بی تو بر افلاکم، چو ابر تیره غمناکم

Sana yemin ederim sen benden gizlenince, büsbütün karanlıkta, küfürdeyim, bana görününce Müslümanım. Hatta testiden içtiğim suda da senin hayalini gördüm, sensiz bir nefes aldysam pişmanın buna, sana yemin ederim.

Sensiz gökte olsam da karanlık bulut gibi hüznülyüm, sensiz gülistanda olsam da zindandayım, sana yemin

Hatta yılan ve karınca bile O'nun sanatını göstermelerinden ötürü sufinin muhabbetini celbeder.¹⁴ Güz, O'nunla bahar, mutlu dünya O'nsuz zindandır.¹⁵

امروز خوشم با تو، جان تو و فردا هم از تو شکر افشانم، اینجا هم و آنجا هم

Bugün seninle hoşum, yarın da senden şeker saçacağım oraya buraya
(Divan 3/ Gazel 1468)

Böyle bir dünya görüşünün sonuçlarından birisi de, rıza makamına ermek, kaza ve ilahi iradeye rıza göstermektedir. Arif, görünenlerin perdesinin ardında Allah'ın güçlü mutlak iradesini görünce, varlık âleminde O'nun iradesi dışında bir şey olmayacağına emin olur, onun dışına çıkmaz. O'nun rızası olmadan hiçbir iş olmayacağına kani olunca her olanı gülerек karşılayacak, itiraz ve memnuniyetsizlikle kaşlarını çatmayacaktır.¹⁶

گفت بملول آن یکی درویش را:
گفت: چون باشد کسی که جاودان
سیل و جوها بر مراد او روند
چوئی ای درویش؟ واقف کن مرا
بر مراد او رود کار جهان
اختران زان سان که خواهد آن شوند

ederim.

Divan 5/ Gazel 2162.

14

ای مور شبت خوش باد، ای مار سلام علیک

چون صنع و نشان او دارد همه صورتها

Madem bütün varlıklarda onun sanatı ve işareti var, ey karınca gecen mübarek olsun, ey yılan selam olsun sana

Divan 3/1318.

15

در خزان گر بود رونق بوستان، تو مرو

با تو هر جزو جهان باغچه و بوستان است

Seninle dünyanın her yeri bağ, bahçedir; güzün bahçeler solsa da sen gitme

Divan 5/2215.

بس است آخر، بکن رمی بر این محروم زندانی
میادا ای خداکس را بدین غایت پریشانی

اگر عالم بود خندان، مرا بی تو بود زندان
اگر با جمله خویشاتم چو تو دوری، پریشاتم

*Dünya gülücükler saçsa da sensiz bana zindan olur, artık yeter, bu zavallı mahpusa merhamet et
Bütün yakınlarımla olsam da senden uzakken perişanım, Allah'ım kimse bu kadar perişan olmasın*

Divân 5/2558.

16

این جهان چون جنتستم در نظر
برگها کف زن مثال مطربان

من که صلحم دائماً با این پدر
... شاخهها رقصان شده چون تابان

Ben hep barışığım, bu babayla, bu dünya gözümde cennet gibidir

Dallar tövbe edenler gibi oynamaya başlamış, yapraklar çalgıcılar gibi el çırpıyor

Mesnevî 4/3259.

<p>بر مراد او روانه کوبه کو در فرو سیمای تو پیداست این شرح کن این را بیان کن نیک نیک که جهان در امر یزدان است رام بی قضا و حکم آن سلطان وقت حکم او را بنده خواهنده شد، که بگردان ای خداوند این قضا</p>	<p>زندگی و مرگ، سرهنگان او ... گفت: آری راست گفتی همچین این و صد چندانی ای صادق و لیک گفت: باری این یقین شد پیش عام هیچ برگی در نیفتد از درخت چون قضای حق، رضای بنده شد پس چرا لابه کند او یا دعا</p>
--	---

Behlül bir dervişe “söyle bana nasılsın derviş?” dedi.

Derviş, “Dünyada işleri daima gönlünce olan adam gibi.” dedi.

Seller, ırmaklar istediği gibi akar, yıldızlar istediği gibi ışıldar;

Hayat ve ölüm, ona asker olur, emrine uyup dilediği yere gider

Behlül, “Sultanım, doğru söyledin. Yüzünden ve nurundan da belli zaten.” dedi.

“Ey doğru sözlü adam, öylesin, hatta yüz mislisin de, bu meseleyi şöyle iyice anlat.”

Derviş şöyle dedi: “Herkes, dünyanın Allah’ın emrinde olduğu çok iyi bilir.

O Sultanın iradesi olmadan ağaçtan yaprak bile düşmez.

Hakk’ın kazası, kulun rızası olunca, Allah’ın rızasını istemiş olur.

O zaman neden yalvarsın yakarsın ‘bu kaderi değiştir’ diye.”

(Mesnevi 3/1884 ve devamı)

3. Cismani Ölüm: Ruh’un Yeniden Doğuşu

Dünya ve varlığın görünümünü Allah’ın güzellik ve hayat aynası olarak kabul eden sufiler için şüphesiz “her yüzün güzelliği o denizden bir damladır”. Ancak bu damlalar, dünyaya inışten önce Allah’ın cemalini görüp visalinde bulunan canı doyuramaz. “Susuzluk hastalığına yakalanan hiç damlayla doyar mı?”

Arif için yar nerdeyse orası, güzel ve hoştur. Fakat şimdi kuyuda yalnızca dostunun hayalîyledir, yukarıdaysa onun cemali perdesiz ve vasıtasız görünmektedir. Şüphesiz,

لیک خود آن صورت احیا خوش است

عکس در آینه، اگر چه نکوست

Aynadaki resim ne kadar güzel olursa olsun, canlısı daha hoştur.

(Divan 1/ Gazel 510)

Hissedilen görüntü aynasındaki Hakk'ın yansımalarının zevkine dalmak, tecelli eden cemalin aslını unutma tehlikesini beraberinde getirmektedir.¹⁷ Mevlana bu durumu “tuzak” olarak ifade etmektedir.¹⁸ Bundan dolayı ilahi can, kendisi için dünyadaki Hakk'ın yansımaları olan bu kadar güzelliğe rağmen, daha iyisinin yani sürekli zevk, gerçek lezzet ve halis visalin peşindedir.

Bu bitmeyen susuzluk, canın bu dünyada kendi aslını arayıp bulmak arzusu izah ediyor.

چون که فتادم ز فلک درّه صفت لرزانم
ایمن و بی لرز شوم چون که به پایان برسم

17

تابش عارضتی دیوار یافت

پرتو خورشید بر دیوار تافت

وا طلب اصلی که تابد او مقیم
دو لبش از آب حیوان ساقی است
هر سه یک شد، چون طلسم تو شکست

بر کلونجی دل چه بندی ای سلیم
... کان جمال دل، جمال باقی است
خود هو آب است و هم ساقی و مست

Güneş ışığı duvara vurunca, duvar bir parıltı ödünc aldı

Ey basit görüştü, keseğe niye gönül bağlarsın, parlayan aslı ara

Baki olan o gönül cemalidir, hayat suyunu onun dudağı verir

Senin tılsımını kırınca üçünün bir olduğunu anlarsın, kendisi hem şarap, hem saki, hem de sarhoştur

Mesnevi 2/708 ve sonrası.

جزو را بگذار و بر کل دار طرف

این همه خوشبها ز دریایی است ژرف

Bütün bu güzelliklerin kaynağı derin bir okyanustur, parçaları bırak da bütüne yönel

Mesnevi 3/988.

آن ز وصف حقّ زر اندود بود
چون ندیدی تو وفا از نودان

عشق تو بر هر چه آن موجود بود
زین سپس بستان تو آب از آسمان

Âlemde âşık olduğun her şey, hakkın güzellik sıfatıyla kaplanmıştır

Bacadan olukla gelen sudan vefa görmedin, artık suyu gökyüzünden al

Mesnevi 3/547.

نیست بر صورت نه بر روی سیتی
خواه عشق این جهان، خواه آن جهان

این رهاکن عشقهای صوبیتی
آنچه معشوق است، صورت نیست آن

Brak bu zahiri aşkları, aşık olduğun şey kadın ve diğer maddi şeyler değildir

İster aşk-ı ilahi de olsun, ister aşk-ı beşeri, maşuk maddeden ibareti değildir

Mesnevi 2/702-703.

18

عکس، مه رویان بستان خداست

آن خیالاتی که دام اولیاست

Velilerin tuzağı olan hayaller, Allah'ın bahçesindeki güzellerinin yansımasıdır

Mesnevi 1/72.

Felektan düştüğümden beri toz zerrelere gibi titremekteyim, feleğe geri dönünce artık huzurlu ve titremez olacağım

(Divan 3/ Gazel 1400)

چون درخت از زیر خاکي دستها بالا کنم در هواي آن کسي کز وي هوا بشناختم
... شاخ بالا زان رود، زیرا ز بالا آمده است سوي اصل خویش یازم، کاصل را بشناختم

Aşkî sayesinde tanıdığım kimsenin aşkıyla, ağaç gibi topraktan ellerimi uzatırım

Dal yukarı doğru gider, zira yukarıdan gelmiştir; aslımı tanıdım bundan dolayı kendi aslıma doğru yönelirim

(Divan 3/ Gazel 1585)

Mevlana'nın bahsettiği 'asıl' his, koku ve renk âleminin dışındadır. Buna ulaşmak da dünyevi hayattan geçmeyi, yani ölmeyi gerektirmektedir.

Ölüm de yokluk gibi Mevlana'nın şiirlerinde tamamen gıpta duyulan olumlu bir kavramdır. Onun sözlüğünde yokluk, varlığın kemal ve zirve noktası olduğu gibi, ölüm de hakiki ve ruhani doğustur.

Mevlana, tasavvufi eserlerde bahsedilen nefsin öldürülmesi,¹⁹ gönüllü ölümden²⁰ başka maddi ölümü de coşkulu övgüler bulunmaktadır.

Ruh "denize alışmış"ken, "elest" dalgası, beden gemisinin tahtalarını bir araya getirmiş, onu denizden çıkarıp gemiye bindirmiştir. Ölüm ise gayb denizinden kopması gereken bir başka dalgadır, gemiyi kıracak, o deniz perisi tekrar derinliklere dalacak ve ebedi vuslata erecektir.²¹

İlahi ruh, yalnızca maddi hayatın baharında yeşeren yabancı ot değil, bilakis ölüm sonbaharında da yeşeren ve gelişen yeşil bir servidir.²²

19 Bkz. Mevnevî 2/1272, 2473, 3140.

20 Gönüllü ölüm, nefsin isteklerini yok etmek ve zevklerden vazgeçmektir ki marifete sebep olur.

Dr. Seyyid Ca'fer Seccâdi'den naklen. Bkz. Seyyid Ca'fer Seccâdi, **Ferheng-i Istilâhât ve Ta'birât-i İrfâni**, Tahran, Tahûrî, 1370.

21

آمد موج است، کشتی قالب بیست باز چو کشتی شکست، نوبت وصل و لقاست

Bir dalga geldi, beden gemisini yaptı, gemi tekrar kırılınca kavuşma anı gelmiş demektir.

Divan 1/ Gazel 463.

22

سرو بلندم که من سبز و خوشم در خزان نی چو حشیشم بود گرد بهارم طواف

Ben yüce bir serviyim, sonbaharda da yemyeşil ve mutluyum. Baharın etrafında dolaşan kuru bir gazel deği-

Can ayı, dünya hayatı boyunca, beden denen tozun ardında solgun ve belirsizdir. Ölüm, açık havada parıldasın diye yüzünden tozları temizler. Can için beden ölümü, ördek için denizin coşması ve gemilerin kırılması gibidir. Ördek, fırtınayı, dalgayı ve girdabı sahilin huzurundan daha çok sever.²³

Mevlana'nın eserlerinde geçen ölüm övgülerinden biri de Hz. Ali'nin dilinden aktarılmıştır:

مرگ من در بعث، چنگ اندر زده ست	ز آنکه مرگم همچو من شیرین شده ست
برگِ بی برگِ بود، ما را نوال	مرگِ بی مرگی بود ما را حلال
ظاهرش ابتر، نُهان پابندگی	ظاهرش مرگ و به باطن زندگی
بل «هُم أَحیاءُ» بی من آمده ست	دانه مردن مرا شیرین شده ست
انّ فی قتلی حیاتی دایما	اقتلونی یا ثقیاتی لایما

Ölümüm benim gibi tatlı olduğundan, ölümüm yeniden dirilmeme uzanmıştır

Bize ölümsüzlük ölümü helaldir, yoksulluk zenginliği bizim servetimizdir
Zahiren ölüm fakat gerçekte hayattır, görünüşte sona ermek, içten içe ebedi yaşamaktır.

Ölüm yemi bana tatlıdır, “Onlar her zaman diridirler” ayeti benim için inmiştir

Dostlar, beni kınayarak öldürün, şüphesiz ölümümde bir ebedi hayat var²⁴
(Mesnevi 1/3926 ve sonrası)

Mevlana'nın ölüm için kullandığı tabirler, maddi ölüme olan arzusunu yansıtmaktadır. Canın ten kafesindeki esareti, hisar üstündeki burçlar üzerinden geçip

lim

Divan 3/1305.

23

ماه جان من هوای صاف یافت
کی ز طوفان بلا دارد فغان
کشتی‌اش بر آب بس باشد قدم

چون غبار تن بشد، ماهم بتافت
... دعوی مرغایی کرد دست جان
بط را زاشکستن کشتی چه غم

Toz gibi tenim gidince ayım da parladı, ay gibi canım tertemiz havaya kavuştu

Can, ördeklik iddiasındadır, neden bela fırtınasından korkup fığan etsin

Gemilerin kırılmasından ördeğe ne, onun için ayağı suyun üzerinde gemi gibidir

Mesnevi 6/4061 ve sonrası.

24 Ayrıca bkz. Mesnevi 1/3965; 3/3837.

kırılan ve parçalara bölünen, tek parça güneş ışıkları gibidir.²⁵ Bu mazmun başka bir misalde de tekrarlanmıştır: Can Hakk'ın denizinden bir damladır, dünya hayatı boyunca denizden ayrı kalmıştır. Bekası ancak denize katılmasıyla mümkün olacaktır, yoksa denizden ayrı kaldığı her an rüzgâr ve toprağa yem olmak ihtimali vardır. Ölüm damla için denize ulaştırın ve onu deniz yapan bir fırsattır. Yani ondan aldığı bir gül karşılığında bir bahçe, bir tohum karşılığında bir bağ vermektedir.²⁶ Mevlana'nın alışıldık tabirlerinden biri de tohum ve bitme tabiridir. Bunu çok değişik şekillerde kullanmıştır.²⁷

Ölümün doğumla mukayesesi, eskiden beri bilinen ve din adamları ile sufilerce kullanılan tabirlerden olup bir hadiste geçmektedir.²⁸ Mevlana da bunu defalarca kullanmıştır. Ölümde, bütün acılar anne yerinde olan beden içindir, bu acılardan canın payı, daha aydın, daha çekici ve daha ferah bir dünyaya kavuşmaktır.²⁹

4. Herkesin ölümü kendi hayatı gibidir

پیش دشمن، دشمن و بر دوست، دوست
پیش زنگی آینه هم زنگی است
مرگ هر يك اي پسر، همزنگ اوست
پیش ترک، آینه را خوش رنگی است

Herkesin ölümü kendi hayatı gibidir ey oğul, ölüm dosta dost, düşmana düşmandır

Ayna gibi, Türkün karşısında güzel renge bürünür, zenci karşısında da zenci gibi olur

(Mesnevi 3/3439-40)

Varlığın bir başka sahasında uyanış demek olan ölüm, küçük kıyamet sayılır.

25 Bkz. Mesnevi 1/686 ve sonrası; Divan 2/ Gazel 833, 8695. beyit.

26 Bkz. Mesnevi 4/2611 ve sonrası.

27 Bkz. Divan 2/Gazel 911, 9563. beyit; Mesnevi 1/1346. beyit.

28 Bkz. Ehâdis-i Mesnevi, s. 95.

29

چنگ لؤکم چون جنین اندر رحم
گر نباشد درد زه بر مادرم
مادر طبعم ز درد مرگ خویش
نه مهمه گشتم شد این نقلان مهم
من در این زندان، میان آذرم
می‌کند ره تا رهد بره ز میش

Ben rahimdeki cenin gibi kıvrılmış kalmışım, dokuz aylık oldum, artık göçmek benim için hayatidir

Annem için doğum acısı olmazsa ben bu zindanda ateş içindeyim

Beden denilen anne, kendi ölüm korkusuyla yol verir ki kuzu koyundan kurtulsun

Mesnevi 3/3556 ve sonrası.

Ayrıca bkz. Mesnevi 1/791, 3514; 3/47, 1818, 3399, 3965; 6/34007.

Büyük kıyamette amellerin karşılığı, birini mutlu ederken bir başkasını mutsuz edeceği gibi ölüm de kötüler için azap ve işkence getirecektir:³⁰ Karada yaşayan kuşun denize düştüğünde boğulması gibi³¹ yahut çürümüş bir narın bozulduğunu ortaya çıkaran kesilmesi gibi.³² Yahut ölüm, etrafını içindeki kuşun canına kas-teden kedilerin çevirdiği kafesin kapısının açılması gibidir ki bu kuş bu kafesten kurtulmayı istememekle kalmayıp o belalardan kurtulmak için bunun gibi yüz kafes daha isteyecektir.

Öte yandan iyilerin ölümü, kafesi çiçek ve ağaçlar arasında olan ve her gün parmaklıkları arasından bahçeyi görüp özgürlüğe özlem duyan kuşun kurtuluşu gibidir.³³ Bunların ölümü “kuyudan ve zindandan çimene” gidiş gibidir. Yahut zindanın duvarlarını yıkan bir depremdir.³⁴

“Edebi düğün”e gidiş,³⁵ ayrılıktan kurtulup vuslata erme,³⁶ balığın suya kavuş-

30

آینه بر بگوید، خوش منظر است مردن
ور کافری و تلخی هم کافر است مردن

مرگ آینه ست و حسنت در آینه درآمد
گر مؤمنی و شیرین هم مؤمن است مرگت

Ölüm bir aynadır, güzelliğin aynaya düşünce, ayna ölmek güzeldir diyecektir

Eğer mümin ve tatlı isen, ölümün de mümin, eğer kafir ve acıysan ölümün de kafdirdir

Divan 4/ Gazel 2037.

31 [Musa'nın (a.s.) imansız dünyadan göçen kişiye duası]:

گشت غرقه، دست گیرش ای ودود

او به دنیا رفت و مرغابی نبود

O denize daldı, ama su kuşu değildi, suya gark oldu, ey Allah'ım ona yardım et

Mesnevi 3/3389.

32

چون انار و سیب را بشکستن است
و آن که پوسیده است نبود غیر بانگ

کشتن و مردن که بر نقش تن است
آنچه شیرین است آن شد ناردانگ

Bedende gerçekleşen öldürmek ve ölmek, elma ve narın kesilmesi gibidir

Tatlı olan nardan nar taneleri çıkar, çürümüş olansana yalnız ses çıkar

Mesnevi 1/707-708.

33

چون قفس هشتن، پریدن مرغ را
مرغ می بیند گلستان و شجر
آن قفس را واگشایی، چون بود؟
گرد برگردش به حلقه گریگان
آرزوی از قفس بیرون شدن

مرگ شیرین گشت و نغلم زین سرا
آن قفس که هست عین باغ در
... سر ز هر سوراخ بیرون می کند
نه چنان مرغ قفس در اندهان
کی بود او را در این خوف و حزن

Ölüm ve bu diyardan göçüşüm çok tatlıdır; kuşun kafesten kurtulup uçması gibi

Bahçelerde bulunan kafesinin aralıklarından ağaçları, çiçekleri seyreden

Başını uzatıp bakan bu kuşun kapısını açınca, neler olur?

Bu kuş, etrafını kedilerin çevirdiği kederli kuş gibi değil

Bu keder ve korku içindeki nasıl kafesten kurtulmayı isteyebilir

Mesnevi 3/3951.

34 Bkz. Mesnevi 5/1712.

35 Bkz. Divan 2/ Gazel 833, 8694. beyit.

36 Bkz. Mesnevi 3/3527 ve sonrası; Divan 3/ Gazel 1353, 14305. beyit.

ması, şahinin sultanın koluna tekrar konması,³⁷ dilencilikten sultanlığa ermek,³⁸ tatlı ve beklenen ölümü anlatan canlı benzetmelerdir. Mevlana ölümü, en güzel olarak, ölmeye razı olmadan sevgisini şüpheli ve iddiadan ibaret sayan sevgilisinin karşısında bir aşığın ölümünü canlandırarak anlatır:

همچو گل درباخت سر، خندان و شاد	هم در آن دم شد دراز و جان بداد
همچو جان و عقل عارف بی کبد	مانده آن خنده بر او وقف ابد
گر زند آن نور بر هر نیک و بد	نور مه آلوده کی گردد ابد
همچو نور عقل و جان سوی اله	او ز جمله پاک و اگردد به ماه
سوی اصل خویش باز آمد شتاب	«ارجعی» بشنود نور آفتاب

O anda uzandı ve can verdi, gül gibi gülerek serden geçti
Onun dudağında gülücük sonsuza dek vakıf oldu, arifin canı ve akılı gibi acısızdır.

Ayın ışığı iyilere de kötülere de vursa hiç puslanmaz

Hepsinden tertemiz geri aya döner, akıl ve can nurunun Allah'a döndüğü gibi
"Dön" emrini duyunca güneş, koşarak aslına döndü

(Mesnevi 5/1256)

Ölüm: Adım Adım Allah'la Buluşmaya (Dönüşüm ve Tekâmül Teorisi)

Mevlana'nın şiir ve düşüncelerinde görülen tekâmül teorisi hakkında Mesnevi şerhlerinde ve Mevlana'nın şiirleri ve düşüncesi hakkında yazılan müstakil kitaplarda ayrıntılı bahisler açılmış, birbirinden farklı ve hatta çelişkili şerhler ve tefsirler yazılmıştır. Biz burada bu konuya girmeyeceğiz. İlgilenen okuyucular bu konudaki araştırmaları baş vurabilirler.³⁹

Mevlana yaklaşık on kez Mesnevi'sinde ve gazellerinde varlık ve ölümün dü-

37

چو بانگ موج به گوشش رسد ز بحر زلال!؟

در آب چون بجهت زود ماهی از خشکی

چو بشنود خیر ارجعی ز طبل و دوال!؟

چرا ز صید نیرد به سوی سلطان باز

Şahin, davalun "dön" sesini duyunca neden avını bırakıp sultana dönmesin

Divan 3/ Gazel 1353.

38 Bkz. Mesnevi 3/3536 ve sonrası

39 Örnek olarak bkz. Halife Abdülhakîm, *İrfân-i Mevlevî*, çev. Ahmed Muhammedî ve Ahmed Mîr'alâyî, 4.

bs. Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1375, s. 40; Annemarie Schimmel, *Şukûh-i Şems: Seyrî der Âsâr u*

Efkâr-i Mevlânâ, çev. Hasan Lâhûtî, Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1367, s. 444 ve devamı; Celâluddîn

Humâyî, *Movlevî-nâme: Movlevî Çi Mî-gûyed*, 7. bs. Tahran, Neşr-i Humâ, 1369, c. II, s. 662.

zenli sırası ile ardı ardına geldiğinden, varlıkların istisnasız kemale doğru gittiğinden bahsetmiştir. Mevlana'nın "cansızlıktan öldüm bitki oldum ..."⁴⁰ şeklinde ifade ettiği bu sürekli değişim, varlığın cansızlıktan insanlığa kadar basamaklarını geçip nihai kemale ermeli, mutlak varlığa kavuşmak için de bütün aşamaları geçip Hakk'ın zatında ebedi bekayı bulmalıdır.

Bu aşamalar her yerde belirli ve sayılı değildir; Darwin'in evrim teorisiyle yahut teorileriyle karşılaştırılmaz. Bunların sayılması, daha çok tasavvufi-felsefi bir meseleyi örneklendirmek ve canlandırmak içindir. Bir yerde, insani mertebeye ulaşıncaya kadarki aşamaların sayısı yüz, nihai amaca ulaşıncaya dek de bir başka yüz menzil olduğu,⁴¹ gazellerinde bir başka yerde de insanlığa kadar geçilen aşamaların "binlerce" olduğu kabul edilmiştir.⁴² Bu aşamalardan genel olarak ve işaretle bahsedilmiş, aşamaların belirlenmesine yahut sayılmasına dikkat edilmemiştir.⁴³

Bu aşamalar sonunda şunlar anlaşılmaktadır:

1- Mevlana'nın cansızlıktan 'adem'e kadar dönüşüm yolculuğunu anlatmaktan muradı yaratılış ve varlığın dönüşümünün felsefi yahut bilimsel açıklamasını yapmak değildi. Amacı, diğer konularda olduğu gibi canın ilahi kaynağından bahisle kemali aramaya ve varlıktan daha üst mertebeye çıkmak için çabalama teşvik idi.

40 Mesnevi 3/3901 ve sonrası.

41

کی آمدای ای جان زان خاک به آسان؟
گوش تو کشان کردم تا جوهر انسانی
در خود بترنجیده از نامی و ارکانی
و اندر بی این منزل، صد منزل روحانی

أشتر زسوی بیشه بی جهد نمی آید
صد جا بترنجیدی، گفتمی نرم زاینجا
بنگر تو در این اجزاکه همهمشان بودی
زانجا بکشانشان مانند تو تا اینجا

Deve ormandan zahmetsiz çıkmaz, sen topraktan bu hale kadar kolay mı geldin?

Yüz yerde huysuzlandın, gitmem buradan dedin, ben senin kulağını çeke çeke insani mertebeye kadar getirdim.

Seninle beraber olan bitki ve cansız şeylere bak, onlar huysuzlandı gelmedi

Onları da senin gibi buraya kadar çekip getireceğim, bundan sonra yüz ruhani menzil daha var

Divan 4/ Gazel 2606.

42

شهر به شهر بردمت بر سر ره نمائمت

از حد خاک تا بشر چند هزار منزل است

Topraktan insana kadar binlerce menzil vardır, seni şehir şehir taşıdım, yolda bırakmayacağım seni

Divan 1/ Gazel 322.

43

از درخت بخت او روید حیات
رخت را در عمر بی پایان نهد

هر جمادی که کند رو در نبات
باز جان چون رو سوی جانان نهد

Hangi cansız, bitkiye yönelirse baht ağacından hayat çıkar

Canını cananın yoluna koyunca, ebedi ömre yerleşir

Mesnevi 6/126.

Yine bkz. Mesnevi 3/460; 4/3637, 3647; 5/3854; Divan 6/2837.

2- Ölüm sıradan insanlar için korkunçtur; zira kimse tecrübe etmemiştir ki gerçeğini bilebilsin. Bu konu, ölümü sıradan ve varlığın bir aşamasından bir başka aşamasına geçiş saymak için anlatılmaktadır. Bu tekâmülü kabul etmekle kişi, daha önce de ölümler geçirdiğini itiraf etmiş oluyor. Şu anki hayatı, daha önce geçtiği hayat aşamalarına göre daha yüksek ve iyidir. O zaman maddi ölümün de daha üst aşamaya geçiş olduğuna ümit ve güven beslenebilir.

3- Canın geçtiği yahut geçeceği bütün aşamaları geçişini sağlayan kemale olan aşkıdır; bu aşk daha aşağı mertebelerden uzaklaşma ve kemal mertebelerine yaklaşma isteğidir.

4- Mevlana'nın eserlerinde tekâmül meselesi de diğer konular gibi davranış ve tutumlarını değiştirmek için bir giriştir. Yani muhatap, kendini Mevlana'nın yerine koyup onun sözlerini kabul ederek dünya hayatını kemale ulaşmak için bir merdiven kabul etmeli, ölümün, gözlerinin önüne daha aydın ufuklar getireceğinden emin olmalıdır.

Söylediklerimize delil olarak bir örnek sunuyoruz:

آتشی یا باد یا خاکي بدي
هستي بهتر به جاي آن نشاند
بعد یکدیگر دوم به ز ابتدا
از فنايش رو چرا بر تافتي؟
بر بقا چغسیده اي اي نافقا
پس فنا جو و مبدل را پرست
تاکنون هر لحظه از بدو وجود
و ز نما سوي حیات و ابتلا
باز سوي خارج این پنج و شش
پس نشان پا درون بحر لاست

تو از آن روزي که در هست آمدي
از مبدل هستي اول نماند
همچنين تا صد هزاران هستها
این بقاها از فناها يافتي
زان فناها چه زیان بودت که تا
چون دوم از اولینت بهتر است
صد هزاران حشر دیدي ای عنود
از جمادي بی خبر، سوي نما
باز سوي عقل و تمیزات خوش
تالب بحر این نشان پایهاست

Sen var olduğun günden beri, bir ateş, rüzgâr yahut topraktın
Değiştin, ilk varlığın kalmadı, yerine daha iyi bir varlık konuldu
Aynı şekilde biri öncekinden daha iyi olan yüz binlerce varlık geldi
Bu var oluşları yok oluşla buldun, şimdi niye yokluktan yüz çeviriyorsun ki?
Bu yokluklardan ne zarar gördün ki varlığa sımsıkı yapışmışsın
Madem ikinci durumun ilkinden daha iyi, o zaman yokluğu ara ve değiştirene
kulluk et

Ey inatçı, varlığının başlangıcından şimdiye dek her an, yüz binlerce haşır gördün

Şuursuz cansızlıktan, bitki durumuna kadar, bitki durumundan da imtihan hali olan canlılığa geldin

Bundan sonra yine akıl ve zekaya ulaşıp beş duyu ve altı yön âleminin dışına çıkacaksın

Denizin kenarına kadar ayak izleri görülüyor, ondan sonra ayak izleri vahdet denizinin içindedir

(Mesnevi 5/789 ve sonrası)

IV. Kıyamet: Bir başka bahar

Kıyamet Mevlana'nın sevdiği bir başka kelimedir. O baharı ve tabiatın değişimini tasvir ederken her şeyden çok toprakta yatanların ağaç gibi başlarını kaldıracakları kıyameti hatırlamaktadır. Üzerinde yaprak olanlar mutlu olacaklar, "eli boş" olanlar mahcup, başları önde ve pişman olarak hasret çekeceklerdir.⁴⁴

گویی قیامت است که برکرد سر ز خاک پوسیدگان بهمن و دل مردگان پار

Baharda kıyamet gibi, geçen yıl ölenler, kışın çürüyenler, tekrar topraktan ayağa kalkar

(Divan 3/ Gazel 1121)

Birinci âlem, imtihan dünyasıdır; ikinci âlem ise ödül ve ceza dünyasıdır.⁴⁵ Dünya pazarında olduğu gibi elleri dolu gidenler memnun döneceklerdir. Orada da ince hesap kitap ve alış veriş olacaktır⁴⁶ ki dünyadaki pazar oraya nazaran çocuk oyuncağından başka bir şey değildir.⁴⁷

44

میوهها گویند سر برگ چیست

حشر نو گوید که سر برگ چیست

Kıyamet günü meyvelerin yaprakların sırrını anlattığı gibi, haşırın sana ölümünün sırrını anlatacak

Mesnevi 2/1825.

45 Bkz. Mesnevi 2/979.

46 "Kim bir iyilik yaparsa karşılığını görecek ve kim de bir kötülük yaparsa karşılığını görecektir." Kur'an-ı Kerim, Zilzâl Sûresi, 7.

47

تا نپنداری که کسب اینجاست و حسب

پیش آن کسب است لعب کودکان

آن جهان شهری است پر بازار و کسب

حق تعالی گفت کاین کسب جهان

O âlem alışverişi ve kazanç dolu bir şehirdir, alışverişi ve kazanç yalnız bu dünyadadır sanma

Ölümün sırrı kıyamette gizlidir. Hz. Musa Allah'a "Madem yaptın, niye bozdun?" diye sorduğunda Allah ondan bir tohum ekmesini istedi. Mahsul alma zamanı gelince Musa "orağı alıp onları biçiyordu". Allah "Ey Musa, ne yapıyorsunuz?" diye sordu. "Niye ektin yetiştirdin ve olgunlaşınca biçiyorsun?" Dedi ki "Sen bilirsin bu işi görmeyi, iyiyi kötüden ayırmayı sen öğrettin bana." Allah dedi ki "Öyleyse nasıl olur da kendi yaptığım işten habersiz olurum?"

در خلائق روحهای پاک هست روحهای تیره گلنک هست
بهر اظهار است این خلق جهان تا نماند گنج حکمتها نھان

Varlıkta temiz ruhlar da kapkara çamurlu ruhlar da bulunmaktadır

Dünyadaki yaratılmışlar gösteri içindir, hikmet hazineleri gizli kalmasın diye (Mesnevi 4/3001)

Evet, ölüm ve kıyamet olmasaydı mahluklar, "vakti geçtiği halde mahsulü alınmamış ve kendi haline bırakılmış harman" olurlardı.

İnsan varlığı bir ambardır; dünya hayatı boyunca doldurulur ve öğütülmek üzere ahiret değirmenine götürülür. Burada ne biriktirilirse "orada aynısı olacaktır, buğdaysa buğday, fasulyeyse fasulye".⁴⁸

Kıyamet, güneşin parlıtısının bütün sırları ortaya saçacağı bir gündür. Saf incisi olanların yüzü ak olacak, gece karanlığında sahtekârlık yapanlarsa rezil olacak, suçlanacaklar.⁴⁹ Nasıl ki diken baharın gelmesinden memnun değilse, elbette ikiyüzlüler de kıyamete ve o büyük arz gününe düşman olacaklardır.⁵⁰

Allah Teala, bu dünyanın kazancının öbür dünyanın kazancı karşısında çocuk oyuncuğu olduğunu söylemiştir.

Mesnevi 2/2595-96.

48 Divan 1/ Gazel 27.

49

عاشق روزند این زرهای کان
روز بنماید جمال سرخ و زرد

دشمن روزند این قلابکان
حق، قیامت را لقب زان روز کرد

Bu sahtekârlar, gündüze düşmandırlar; ancak bu gerçek altınlar gündüze âşıktırlar

Allah kıyamete bu yüzden 'gün' adını vermiştir; kırmızı ve sarı yüzü gündüz gösterir

Mesnevi 2/290-291.

50 Mesnevi 1/2917, 3172.

Sonuç

Mevlana'nın gözünden varlık ve insan hayatı kavramı, yalnızca insanın bakış açısını derinleştirmekle ve genişletmekle kalmıyor, muhabatında sürekli bir etki de bırakıyor.

Büyüklik, izzet, keramet, sonsuz mutluluk hissi, Mevlana'nın paylaşımcı dünya görüşünün ürünüdür. Bu his, insanın kendi ilahi kemaline doğru ilerleyişi ve bu dünyaya bağlanmadan âşıkane yaşayışı için bir başlangıçtır.

KAYNAKÇA

Furûzanfer, Bedüzzemân, **Ehâdîs-i Mesnevî**, 3. bs. Tahran, Emir Kebîr, 1363.

Furûzanfer, Bediuzzemân, **Şerh-i Mesnevi-yi Şerîf**, 1. Defter 2. Cüz, 7. bs., Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1373.

Halîfe Abdulkerîm, **İrfân-i Movlevî**, çev. Ahmed Muhammedî ve Ahmed Mîr Alâyî, 4. bs. Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1375.

Halîfe Abdulkerîm, **Mevlânâ Celâluddîn-i Rûmî**, çev. Abdülhuseyn Âzereng, Tahran, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1365.

Humâyî, Celâluddîn, **Movlevî Çi Mî-gûyed**, c. 2, 7. bs, Tahran, Neşr-i Humâ, 1369.

Movlevî (Mevlânâ), Celâleddîn Muhammed Belhî, **Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr**, haz. Bediuzzemân Furûzanfer, 3. bs. Tahran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1363.

Movlevî (Mevlânâ), Celâleddîn Muhammed Belhî, **Mesnevi-yi Ma'nevî**, haz. R. Nicholson ve Nasrullah Purcevâdî, Tahran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1363.

Sadrniyâ, Bâkır, **Ferheng-i Me'sûrât-i Mutûn-i İrfânî**, Tahran, Surûş, 1380.

Schimmel, Annemarie, **Şukûh-i Şems: Seyrî der Âsâr ve Efkâr-i Mevlânâ**, çev. Hasan Lâhûtî, Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1367.

Seccâdî, Seyyid Ca'fer, **Ferheng-i Lugat, Istilâhât ve Tâ'birât-i İrfânî**, Tahran, İntişârât-i Tuhûrî, 1370.

